

REPERE DEONTOLOGICE DE FORMARE A ELITEI INTELECTUALE ARTISTICE: CONCORDANȚE DE ASIGURARE A CALITĂȚII STUDIILOR

DEONTOLOGICAL MILESTONES FOR THE FORMATION OF THE ARTISTIC INTELLECTUAL ELITE: CONCORDANCES TO ENSURE THE QUALITY OF STUDIES

TATIANA COMENDANT¹,

doctor în sociologie, conferențiar universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice
<https://orcid.org/0000-0003-2596-4714>

CZU 7:378.01

Din cele mai vechi timpuri, omenirea a produs direcții de formare a intelectului uman, susținute de valori, principii etice și norme morale, corelate cu asigurarea calității studiilor viitorilor specialiști. Calitatea reprezintă și reflectă corelațiile elementelor constante care la rândul lor desemnează specificul fiecărei părți.

Dezvoltarea unei culturi a calității trebuie să fie asumată de toți actorii câmpului academic: de la studenți și cadre didactice până la conducerea și managementul instituției.

Un rol important în această direcție îl dețin structurile interne și externe de asigurare a calității, care acordă suportul necesar și monitorizează măsurile de îmbunătățire continuă a calității serviciilor educaționale întreprinse de instituțiile de învățământ superior.

Retrospectiva succintă prezentă în lucrare se va referi la fapte și situații din trecut și prezent, evocate în cursul orelor de „Știință a educației”. Aspectul aplicativ-didactic este exprimat printr-o metodologie ce contribuie la formarea viitorului specialist de înaltă calificare în domeniul învățământului artistic.

Cuvinte-cheie: deontologie, elită intelectuală, elită intelectuală artistică, universitate, calitate, asigurare a calității studiilor, proiect QFORTE

Since ancient times, mankind has produced directions for the formation of the human intellect, supported by values, ethical principles and moral norms, correlated with ensuring the quality of the studies of future specialists. The quality represents and reflects the correlations of the constant elements which in turn designate the specifics of each slope.

The development of a culture of quality must be assumed by all actors in the academic field: from students and teaching staff to the leadership and management of the institution.

An important role in this direction is played by internal and external quality assurance structures, which provide the necessary support and monitor the measures for continuous improvement of the quality of educational services undertaken by higher education institutions.

The brief retrospective present in the paper will refer to facts and situations from the past and present, evoked during the "Science of education" classes. The applied-didactic aspect is expressed through a methodology that contributes to the training of the future highly qualified specialist in the field of artistic education.

Keywords: deontology, intellectual elite, artistic intellectual elite, university, quality, quality assurance of studies, project QFORTE

Introducere

¹E-mail: tatiana.comendant@amtap.md

Cultura este o dimensiune fundamentală a procesului de dezvoltare a societății și contribuie la consolidarea independenței, suveranității și identității națiunilor. Prin cultură se înțelege „totalitatea modelelor de gândire, simțire și acțiune atât din sfera materială cât și cea spirituală ale societății și produsul valoric al acestora” [1]. Cultura trebuie privită ca fiind un produs al activității omului, al individului uman care privește critic atât natura, precum și societatea. Cultura este inevitabil legată de existența socială, prin cultură se desăvârșește calea omului spre acțiune. Orice acțiune umană este motivată de nevoi supraindividuale, care reprezintă în ansamblul lor o diversitate de forme și norme actualizate în diverse contexte socio-culturale.

Normele morale fac parte din categoria normelor sociale, alături de cele politice, juridice, administrative etc. Specificul lor este acela că ele prescriu modul dezirabil de conduită al oamenilor în raport cu semenii lor, ca oameni se impun prin forța opiniei publice și a propriei conștiințe.

În fiecare perioadă de timp, fiecare societate și-a creat propria elită intelectuală. Elitele constituie un fenomen natural, tipic pentru fiecare societate și pentru toate domeniile de activitate umană. În domeniul educației, termenul de elită intelectuală este strâns legată de noțiunea de calitate. Calitatea în învățământul superior este o descriere a eficacității a tot ce se întreprinde în sistemul de învățământ.

Contribuții deontologice în asigurarea calității procesului educațional

Conform Dicționarului Explicativ al Limbii Române, „*Deontologia* este știință care se ocupă cu normele și cu obligațiile specifice fiecărui domeniu de activitate; reprezintă doctrina privitoare la normele de conduită și la obligațiile etice ale unei profesii”[2].

Deontologia operează cu două coordonate majore:: componenta etică și componenta morală. Componenta etică a unei persoane este exteriorizată prin comportamentul cotidian, prin acțiuni care sunt evidente. Componenta morală este adânc ascunsă în conștiința omului, la baza căreia stau anumite valori educaționale sau practici asimilate. Ca rezultat, intelectul uman se axează pe conștiința morală a individului care se manifestă în acțiuni concrete. Comportamentul scoate în evidență conținutul spiritual-moral al personalității.

Deontologia în cea mai simplă definiție este știința datoriei. Vorbind de deontologie evocăm totdeauna obligațiile impuse profesioniștilor în exercițiul profesiilor lor.

Evident, deontologia diferă de la o profesie la alta datorită specificului activității desfășurate, dar are pretutindeni aceeași bază: ideea de onestitate și corectitudine în relațiile cu persoana care utilizează serviciile profesionistului.

În societatea contemporană au fost elaborate documente reglatorii de evidență a comportamentul acceptabil din punct de vedere moral la nivel instituțional. Ca urmare, *Codul de etică și deontologie universitară al Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice*, reglementează normele de conduită morală și profesională aferente comunității AMTAP, astfel încât acestea să se constituie într-un factor de promovare a calității și valorii.

În Cod sunt promovate așa valori precum: „dreptatea, echitatea, egalitatea de șanse, demnitatea, libertatea individuală și academică, proprietatea intelectuală, integritatea profesională și morală, cinstea, onestitatea, corectitudinea, datoria, responsabilitatea publică, valori corelate principiului universal al nevătămării ș. a.

Fiecare membru al comunității academice își asumă răspunderea pentru calitatea procesului educațional, asigurându-se că întregul conținut al materialului predat este actualizat, reprezentativ și adecvat nivelului la care se situează disciplina în planul de învățământ (21); Membrii comunității academice trebuie să se distingă prin colegialitate și atitudine civică, precum și printr-un comportament adecvat mediului academic (61); Activitatea în comunitatea universitară presupune colaborarea membrilor acesteia, în spirit de colegialitate și respect reciproc (74)” [3].

Oare aceste deziderate întotdeauna sunt respectate?

În societatea modernă, principiile și legile deontologice sunt detorsionate. Neglijarea factorului uman este tot mai evident. Atitudinea civică în relațiile omenești sunt deseori compromise. Aceste aspecte ale realității sociale influențează *calitatea* procesului educațional, formarea viitorului intelectual, inclusiv formarea elitei intelectuale artistice, de care noi toți din acest mediu academic purtăm răspundere.

„Procesele de schimbare radicală în sfera educațională implică mai mulți factori de esență cu caracter determinant care afectează pozitiv activitatea sistemului de pregătire a specialiștilor. Un rol generator determinant î-i revine managementului calității, iar obiectivul major în pregătirea specialistului contemporan se atribuie formării competențelor, una din cele mai importante fiind competența de cercetare cu ramificații de esență în crearea și valorificarea noilor valori, esențe, culturi” [4].

Asigurarea calității studiilor este obiectivul de bază a instituției superioare de învățământ. Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, în calitate de membru al proiectului Erasmus+ *Enhancement of Quality Assurance in Higher Education System in Moldova / Îmbunătățirea asigurării calității în Sistemul de învățământ superior din Moldova* (număr de referință 618742-EPP-1-2020-1-MD-EPPKA2-CBHE-SP) a depus efort semnificativ în realizarea obiectivelor propuse. Activitatea în cadrul proiectului QFORTE s-a desfășurat pe o perioadă de trei ani și a culminat cu obținerea acreditării instituționale internaționale. Evaluatorii externi au evaluat și

certificat pozitiv asigurarea calității actului educațional, precum și a activității de cercetare științifică și de creație artistică în instituția noastră².

Există o recunoaștere din ce în ce mai mare că artele sunt valoroase nu doar pentru Galerie și consum sau doar în scopuri estetice. Valoarea lor este evidentă pentru bunăstarea socială, pentru o dezvoltare durabilă.

Etica și estetica descoperă cultura artistică în unicitatea sa și puterea sa emoțională cu care influențează asupra omului. Valoarea dirijează în spațiul social comportamentul uman, modificându-i conduita și punându-i-o de acord cu sistemul de valori.

Savanții europeni (Martha Nussbaum, Hawkes și Illeris) susțin că educația și învățarea trebuie reconectate la arte și științe umanistice pentru a oferi elevilor capacitatea de a fi cetățeni adevărat democratizați din țările lor și din lume. Sunt indicate suprapuneri valoroase între artă și educație. Educația artistică realizează așa competențe, cum ar fi capacitatea sa de a crește sensibilitatea elevilor la mediu. Cercetătorii consideră artele ca fiind al patrulea pilon al sustenabilității.

Literatura de specialitate conține numeroase definiții a calității învățământului, fapt ce denotă multiaspectualitatea acestui termen. Asigurarea calității învățământului artistic poate fi realizată numai prin implicarea directă a tuturor membrilor comunității academice.

În ceea ce privește intelectualii, rolul acestora în cadrul societății este în aceeași măsură o mare responsabilitate, dar și o vocație morală. De asemenea, făcând o retrospectivă putem afirma că fiecare societate și-a creat propria elită intelectuală, iar formarea și dezvoltarea intelectualilor în Europa a fost determinată de specificul dezvoltării unui sau altui stat și de întregul curs de modernizare.

Educația secolului XXI trebuie să aibă un caracter umanitar-cultural, elita cunoștințelor devenind un hegemon al societăților informaționale. Or, educația de calitate conduce la apariția unei elite de calitate, elită însemnând aici cei care creează noi valori. Elita școlară fiind, în acest sens, ceea ce însumă în sine tot ce este cel mai valoros, cel mai bun. Elita nu este un domeniu al privilegiului, dar o sferă a datoriei: elita are mai multe datorii, decât drepturi. Omul elitei este omul științei, iar elevul elitei este elevul cunoașterii [5 p. 62].

² Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului *Enhancement of Quality Assurance in Higher Education System in Moldova / Îmbunătățirea asigurării calității în Sistemul de învățământ superior din Moldova*, număr de referință 618742-EPP-1-2020-1-MD-EPPKA2-CBHE-SP. Proiectul a fost finanțat de Comisia Europeană, în cadrul programului ERASMUS+.

Sprrijinul Comisiei Europene pentru elaborarea articolului dat nu constituie neapărat și o aprobare a conținutului. Acesta reflectă în exclusivitate părerea autorului și Comisia Europeană nu poate fi făcută responsabilă pentru informațiile prezentate și utilizarea lor ulterioară.

Elita este deci o superioritate în calitate, aceasta este o calitate care are o influență asupra cantității și asupra altor calități subsecvente (de nivel mai jos). Elita deține primatul în toate unde este concurență și producerea calității. Dar acest primat pozițional este efectul, nu cauza calității [6 p. 49].

Sociologul italian Vilfredo Pareto este unul dintre primii teoreticieni ai socialului, care a gândit și scris despre elită. Membrii elitei, în viziunea lui Pareto, sunt indivizi, care, pe bună dreptate și pe baza calităților reale pe care le posedă, reușesc să facă parte din această „clasă” socială....Potrivit lui Pareto, „elita reprezintă o grupare formată din indivizi a căror calități ating nivelul cel mai mare de dezvoltare. Astfel elita este caracterizată prin *inteligență, forță, caracter, hotărâre și capacitate de orice fel*” [7 p. 128-130]. „Întoarcerea la recunoașterea elității ca pe o forță inovațională a societății, analiza de pe poziția structural-funcțională, culturologică, valorică devine necesară. Nu în zadar, cuvântul *elită* vine din latină *elitus*, ceea ce înseamnă *partea cea mai bună a ceva*” [7 p. 131].

Educația elitară se prezintă ca o elitare sistematică orientată a persoanei în baza actualizării ei creative. „Geneza elitei este complexă. În politică se numește recrutarea elitelor; la funcționari aceasta este politica de cadre și avansarea în carieră; în cultură și știință –realizarea potențialului creativ al personalitățiiCodul elitei este un program genetic de dezvoltare și menținere a calității elității și include un cifru ce deosebește personalitatea respectivă de restul. Codul de dezvoltare a elitei include: voința–moralitatea–intelectul–creativitatea–recunoașterea–statusul social. Doar perfecționarea pe etape a acestor calități duce spre o reală elitare și includerea în elită”.(8 pp. 125-126) ” [7 pp. 125-126].

Contribuții științifice de formare a intelectului uman

Din cele mai vechi timpuri, mintea iscoditoare a omului a dorit să cunoască, să descopere prin realizări practice, ornamentate mai târziu teoretic. Se constituie: cunoașterea științifică, cunoașterea empirică. Astfel, omenirea a produs direcții de formare a intelectului uman, susținute de valori, principii etice și norme morale.

În secolul al 16-lea apare prima operă literară originală românească *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. În cea dintâi mare carte a culturii românești, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, concepută în plină epocă de manifestare a dogmatismului religios, se întâlnesc reflecții care se aplecau asupra omului real. Opera cuprinde numeroase idei cu privire la educația morală și politică a viitorilor domnitori și a marilor boieri. Domnul trebuie să fie exemplul pentru toți – „desăvârșit și întreg” – echilibrat și cumpătat, mai învățat și mai înțelept decât ceilalți. Numai așa va fi respectat și urmat. Idealul spre care se aspiră este unul ajuns la înțelepciune prin instruire

Domnitorul își va alege sfetnicii săi nu după originea lor, ci după merit, după capacitățile lor intelectuale. Se face o primă încercare de formare a unei elite intelectuale naționale care „să fie călăuzită de rațiune și patriotism” [8].

Renașterea târzie, anume secolul al 17-lea, ne oferă o exprimare pe plan pedagogic a cerințelor de dezvoltare ale societății. Considerat părinte al pedagogiei, **Jan Amos Comenius (Komensky)**, Mare pedagog al omenirii, în operă *Didactica magna (Marea arta de a învăța pe alții)* pune accent pe formarea intelectului uman care se dobândește numai prin educație. Marele cărturar, pentru prima dată scoate în evidență o serie de probleme specifice învățământului modern: conținutul și principiile procesului didactic, metodele didactice, programă și plan de învățământ, lecție, etc. *Metoda exercițiului* – este necesară pentru învățarea artelor. Astăzi, această metodă este cea mai des utilizată în mediul academic artistic. Exersarea permanentă și continuă duce nemijlocit la calitatea interpretării. **Comenius** apreciază că momentul hotărâtor în asigurarea progresului în școală îl constituie metoda didactică [9].

Cel care, în secolul al 17-lea, a sesizat și a propus obiective concrete de formare a elitei intelectuale, a fost **John Locke**, filosof, filolog, medic, preceptor. Scopul educației, în viziunea savantului este formarea unui om înzestrat cu simț practic, întreprinzător, capabil să-și conducă bine afacerile, dar să aibă maniere alese, să fie un om de societate. Acordă atenție metodei *exemplului* (educatorul!). Pentru formarea deprinderilor morale recomandă *exercițiul*. J. Locke este primul care propune o metodă nouă – *conversația rațională*, care cultivă interesul pentru știință și dezvoltarea capacităților de cunoaștere. Printre metodele de învățământ contemporane acestei metode îi corespund o serie de metode, așa ca: expunerea, conversația, demonstrația, exercițiul etc.

Un aspect al educației morale, deosebit de prețuit de pedagogul englez este buna creștere: politețea - care este înțeleasă ca înclinarea de a nu ofensa pe alții. Ea se referă la comportamentul respectuos față de alte persoane. Opusul ei este bătăria. Înțelepciunea populară spune că politețea este cheia de aur care deschide toate ușile. Politețea este valuta cu care se plătește respectul. Maniera de a face plăcută această înclinare de a nu ofensa pe alții este cuviința - regula de bună conduită, atitudine sau purtare cuviincioasă, decentă [10].

Dimitrie Cantemir - (1673-1723), cărturar de renume european și domn al Moldovei pentru scurtă vreme, s-a preocupat în operele sale de o serie de probleme de educație. D. Cantemir, ca și Comenius consideră că scopul educației este acela de a face din om un înțelept care respectă anumite principii morale și dă dovadă de însușiri asemănătoare acestora. Savantul consideră că educația intelectuală se afla la temelia educației morale, fiind subordonată acesteia.

„La vârsta de numai 25 de ani, Dimitrie Cantemir își publică la Iași prima sa lucrare, *Divanul sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea sau Giudețul Sufletului cu Trupul* (1698,

Iași; în limba română și greacă), carte ce încearcă să rezolve eterna dispută dintre trup și suflet, patimă și rațiune, sfânt și profan” [11].

În disputa celor două dimensiuni ale ființei omenești, biologică-spirituală (trup-suflet), Cantemir arbitrează în favoarea celei care conferă superioritate omului, dezvoltând o amplă pledoarie pentru rațiune (socoteală), dar a unei rațiuni care se bazează pe învățatură, singura garanție pentru ca omul să poată atinge un nivel superior în ierarhia naturii și în viața socială [12].

Secolul al 18-lea, cunoscut sub numele de Secolul Luminilor sau Epoca Rațiunii, a fost o mișcare intelectuală, filozofică, ideologică și culturală, antifeudală rezultat din curentul umanist al Renașterii, **Jean Jacques Rousseau**, considerat un iluminist democrat, a pregătit prin ideile sale Revoluția franceză de la 1789. Este un reprezentant de primă importanță al pedagogiei filosofice care a deschis un traseu deosebit în istoria pedagogiei. Figură destul de controversată a epocii luminilor, Jean Jacques Rousseau a lăsat o imensă bogăție de idei în perimetrul gândirii pedagogice, devenind unul dintre stâlpii pedagogiei universale.

Știința nu se învață, știința se descoperă! – enunță marele filosof și pedagog. Această poziție pedagogică era nouă pentru vremea sa și va fi reluată la începutul secolului al XX-lea păstrând actualitatea și în prezent.

Printre laturile educaționale evidențiate de J-J Rousseau, accentul va fi pus pe educația morală, înțeleasă ca un triplu proces: a) de cultivare a bunelor sentimente – iubirea față de cei din jur; b) de formare a judecăților morale, a capacității de a aprecia la justa valoare faptele morale; c) educarea bunăvoienței, a capacității de a îndeplini binele [13].

Ideile pedagogice ale lui J.J. Rousseau au scandalizat pe mulți contemporani, dar au revoluționat gândirea psihologică și pedagogică, influențând decisiv orientările: filantropinistă, școala activă, nondirectivistă, postmodernă. L-au luat ca model, îndeosebi, Lev N. Tolstoi în crearea școlii de la Iasnaia Poliana, Rabindranah Tagore în școala de la Santiniketan, pedagogul suedez Ellen Key, medicul și pedagogul italian Maria Montessori, dovadă că ideile filosofului iluminist au răzbătut veacurile și își păstrează și azi valoarea și influența.

Am perindat aceste nume, nu numai pentru contribuția lor în constituirea științei despre educație, dar pentru a demonstra că disciplina *Pedagogie* are o ținută nu numai teoretică, parcursiv - istorică (ni se incriminează că predăm numai biografii!!!!). Aspectul aplicativ-didactic este exprimat printr-o metodologie constituită de veacuri (cooperarea, simularea, observarea, conversația, asaltul de idei (brainstorming-ul), modelarea teoretică și modelizarea praxiologică, algoritmizarea, problematizarea, descoperirea, studiul de caz, etc.) ce contribuie la formarea viitorului specialist de înaltă calificare în domeniul învățământului artistic.

José Ortega y Gasset, filozof spaniol al istoriei și culturii, susținea că „o societate modernă este creată de elite, elita intelectuală a țării respective” [14 p. 52]. „Și atunci, care ar fi adevărata misiune a universității, care ar fi sarcina sa reală? Pe cine anume ar trebui ea să pregătească? Ortega răspunde în felul următor, trasând direcțiile călăuzitoare și menționând „disciplinele culturale” (cu caracter propedeutic) ce s-ar cuveni să fie predate în universitate: „Trebuie să facem din omul obișnuit, înainte de toate, un om cult – să-l situăm la înălțimea timpului său. Prin urmare, funcția primară și centrală a Universității este predarea marilor discipline culturale. Acestea sunt: (1) Imaginea fizică a lumii (Fizica); (2) Temele fundamentale ale vieții organice (Biologia); (3) Procesul istoric al speciei umane (Istoria); (4) Structura și funcționarea vieții sociale (Sociologia); (5) Planul Universului (Filosofia)”. Abia după deprinderea acestor cunoștințe fundamentale, va trece universitatea la realizarea de buni profesioniști, de veritabili cercetători etc.” [15 p. 164].

Spiru Haret, în demararea reformei sale, ne avertizează „cum arată școala astăzi, așa va arăta țara mâine”, este mai actuală ca oricând. [16 p. 245].

În concluzie, ținem să menționăm:

- Deontologia este un ansamblu de principii care își au sursa în fundamentele morale ale persoanei și care influențează pozitiv întreaga activitate profesională a acesteia;
- Calitatea procesului educațional se obține prin competențe înalt profesionale ale cadrelor didactice și formarea sustenabilă a viitorilor specialiști în domeniu;
- Obiectivul de bază al educației este formarea unui om înzestrat cu simț practic, întreprinzător, capabil să-și conducă bine afacerile, dar să aibă maniere alese, să fie un om de societate (la J. Locke – gentleman). Azi - elită intelectuală, în cazul nostru elită intelectuală artistică, ar însemna: competențe profesionale teoretice și practice, cunoașterea limbilor moderne, cunoașterea tehnologiilor informaționale (călătoriile virtuale), etc.;
- În mediul academic să se cultive Politețea și Cuviința (noțiuni specifice elitei intelectuale după J. Locke) – componente de valoare ale educației morale, ce se referă la comportamentul respectuos față de alte persoane, de a nu ofensa pe alții, regulă de bună conduită, atitudine sau purtare cuviincioasă, decentă, adesea ignorată de unii conducători;
- Elita în educație este cea grupă preferențială la valorile căreia se orientează tot sistemul socio-cultural;
- Elita intelectuală națională să fie călăuzită de rațiune și patriotism;
- Lucrarea „*Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*” să devină cartea de căpătâi a fiecărui cadru didactic, a fiecărui reprezentant al elitei intelectuale naționale;

- elita intelectuală ca formă ce posedă valori superioare, elită ce este singura în măsură a ocupa centrul axiologic, or acea poziție socială prin care poate administra societatea însăși, poate transforma valorile în realizări.

Referințe bibliografice

1. *Legea Culturii* nr. 413-XIV din 27.05.1999. Capitolul I, art. 2. [site].[accesat 12.10.2023]. Disponibil: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=311664>
2. *DEX. Deontologia*. [site].[accesat 02.11.2023]. Disponibil: <https://dexonline.ro/definitie/deontologie/556276>; <https://dex.ifr.md/?dictionar=5&litera=D&page=284>
3. *Codul de etică și deontologie universitară al Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice* (aprobat prin Decizia Senatului AMTAP din 18 mai 2022, pr. verb. nr. 12. [site]. [accesat 20.10.2023]. Disponibil: <https://amtap.md/assets/pdf/CODUL%20de%20Etica%20si%20Deo%20ntolog...%202022.pdf>
4. SAMOTEEVA, R. *Calitatea studiilor superioare: paradigmă filosofică*. [online].[accesat 16.10.23]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Calitatea%20studiilor%20superioare_paradigma%20filosofica.pdf
5. КАНАРИШ, Г. Ю. Элитарный дискурс справедливости: современные концепции. In: *Философия и современность*, 2019, nr. 2, p. 62-71.
6. КАРАБУЩЕНКО, П. А. Элита как ценность: смысл избранности, 2016, p. 48-61. In: *Cybrieninka*. ru /article/ n/elita- kak-tsennost
7. CALLO, T. *Principiul meritologic în învățământ*. Chișinău: Institutul de Științe ale Educației, 2021. ISBN 978-9975-48-192-2.
8. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. [online].[accesat 10.10.23]. Disponibil: <https://biblioteca-digitala.ro> / <https://www.acadsudest.ro>
9. COMENIUS, I. A. *Didactica magna*. București: Ed. Didactică și Pedagogică, 1970.
10. LOCKE, J. *Câteva cugetări asupra educației*. București, 1971.
11. *Dimitrie Cantemir - literatul* [online]. In: Academia de Științe a Moldovei, 2008, ANUL CANTEMIR [site].[accesat 15.10.2023]. Disponibil : <https://cantemir.md/dimitrie/literatura>
12. *Dimitrie Cantemir. Opere. Divanul*. Chișinău: Știința, 2018. ISBN 978-9975-85-144-2
13. ROUSSEAU, J.-J. *EMIL sau DESPRE EDUCAȚIE*. București: Editura didactică și pedagogică, 1973.
14. ORTEGA Y GASSET, J. *Misiunea Universității* (Traducere și prefață de Andrei Ionescu). București: Editura Univers, 1999a).
15. MUNTEANU, C. Cultura ca securitate. Perspectiva lui José Ortega y Gasset. In: *Limba română. Revistă de știință și cultură*, anul XXX, 2020, nr. 4-5, 2020, pp. 153-168. [site]. [accesat 15.10.2023]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/153-168_0.pdf
16. FRANGOPOL, P. T. Formarea elitelor pentru viitorul României. In: *Revista de politica științei și scientometrie*, serie nouă Vol. 2, No. 3, Septembrie 2013, p. 243 - 251